

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата історичних наук, доцента
Власенка Валерія Миколайовича
на дисертацію

Аблятіфова Мамута Оглу Рустема

«Кримська діаспора Туреччини у процесі репатріації кримли на історичну Батьківщину (кін. 80-х – поч. 2000-х рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 «Гуманітарні науки», за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок із науковими програмами

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – важливий період в історії кримли, коли відбувався процес повернення кримчаків на свою історичну Батьківщину. Велику роль у цьому процесі відіграла кримська діаспора Туреччини, яка своєю діяльністю, організаційною структурою, пресою, матеріальною і соціальною допомогою, моральною підтримкою сприяла формуванню політичної нації кримли, відродженню її культури, захисту прав та свобод корінного народу Криму. Тому звернення Аблятіфова Мамута Оглу Рустема до досліджуваної теми є доречним і своєчасним.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена також необхідністю осмислити й висвітлити участь кримської діаспори Туреччини у процесі повернення народу кримли на Батьківщину, її вплив на країну перебування та налагодження зв'язків з історичною Батьківщиною на тлі зміцнення відносин України і Туреччини як стратегічних партнерів та анексії Криму росією 2014 р.

Свідченням актуальності теми дисертації є зв'язок дослідження з планами установи, де її виконано, а саме кафедри середніх віків та візантиністики Львівського національного університету ім. І. Франка, та в межах науково-дослідної теми «Дискусійні проблеми військової і політичної історії Центрально-Східної Європи» (2018-2020 рр., державний реєстраційний номер 0118U000605).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність

Сформульовані М. Аблятіфовим наукові положення та висновки відповідають вимогам щодо такого роду наукових досліджень. Високий рівень обґрунтованості наукових положень і висновків та їх достовірність забезпечені:

- відповідністю та логічністю структури дослідження поставленій меті, коли всі розділи і підрозділи взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного;
- використанням широкої і різноманітної джерельної бази;

- аналізом турецької, української, американської історіографії проблеми, який показав відсутність спеціальних праць на тему дослідження та наявність історіографічних напрацювань з окремих аспектів теми дисертації (позиції 77-285);

- застосуванням відповідного методологічного інструментарію, який цілком прийнятний для рівня дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історія та археологія»;

- достатньою географією та кількістю напрямів в апробації отриманих результатів на 7 міжнародних, республіканських та регіональних наукових конференціях і конгресах, що відбулися у 2019-2021 рр. в Києві (3), Львові (3) та Острозі.

Ознайомлення зі змістом дисертації та науковим доробком М. Аблятіфова з досліджуваної теми дозволяє констатувати, що сформульовані в них наукові результати та положення є обґрунтованими й достовірними.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладення в опублікованих працях

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в українській історіографії всебічно висвітлено історію кримської діаспори в Туреччині на етапі її перетворення з громади турків кримського походження на сучасну діаспору киримли; проаналізовано діяльність організованого діаспорного руху в Туреччині, а також його вплив на процес повернення й облаштування народу киримли з місць колишнього заслання на історичну Батьківщину та процеси відродження національної культури, освіти та духовності; визначено роль кримської діаспори Туреччини у поглибленні відносин незалежної України та Турецької Республіки, корегуванні зовнішньополітичної діяльності Туреччини та формуванні іміджу киримли на міжнародній арені. Дисертантом реконструйовано біографії лідерів кримської діаспори Туреччини М. Улькюсала та А. Киримли.

Уточнено форми та напрямки співпраці кримської діаспори Туреччини з історичною Батьківщиною, розкрито їхнє значення для процесів національного відродження у Криму означеного періоду. Доповнено маловідомі аспекти історії кримської діаспори Туреччини, її здобутків на ниві розвитку науки, освіти, літератури, мистецтва. Набуло подальшого розвитку питання про участь кримської діаспори Туреччини у гуманітарних процесах в українському Криму.

Дисертаційне дослідження має практичне значення. Його результати можуть бути використані у науковій та викладацькій діяльності у закладах вищої освіти; у наукових працях з історії народу киримли та його національно-визвольного руху, кримської діаспори Туреччини, українсько-турецьких відносин кінця ХХ – початку ХХІ ст.; при підготовці та здійсненні зовнішньополітичної діяльності органами влади України у відносинах з Туреччиною взагалі та кримською діаспорою в цій країні зокрема.

Матеріали і висновки дисертаційної роботи М. Аблятіфова знайшли повне відображення у семи опублікованих працях, серед яких шість в українських фахових виданнях категорії Б та одна стаття у зарубіжному (Туреччина) спеціалізованому виданні, що індексується базою даних *Index Copernicus*. Отримані дисертантом результати дослідження пройшли апробацію на 7 міжнародних, республіканських та регіональних наукових конференціях і конгресах. Тематика конференцій, характер статей дисертанта, в яких відображено основні положення дисертації, загалом розкривають дослідницьку проблему.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Структура дослідження побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається з анотації, списку публікацій здобувача за темою дисертації, списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які поділяються на підрозділи (9) і мають висновки до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків та не викликає принципових зауважень і заперечень.

У вступі М. Аблятіфов аргументував актуальність теми дослідження, його об'єкт і предмет, хронологічні межі, визначив мету і відповідно до неї сформулював декілька важливих дослідницьких завдань, вказав на наукову новизну та практичне значення, з'ясував суть понять «киримли», «кримці», «кримські татари» та їх відмінність, які загалом створили органічний комплекс. Це дозволило повно та хронологічно послідовно дослідити внесок кримської діаспори Туреччини у процес повернення народу кримли на історичну Батьківщину – Крим з місць колишнього заслання у 1987-2005 рр.

У першому розділі «Історіографія, джерела та методологія дослідження» дисертант виокремив декілька історіографічних комплексів, поділивши їх за походженням: турецький, американський, український. В усіх трьох комплексах значною мірою представлені роботи авторів з кримської діаспори в країнах перебування. Дисертант відзначив, що найбільш плідною виявилася турецька історіографія. Докладно висвітлені питання історії переселення кримли з Криму, виникнення діаспори, теоретико-методологічні засади існування і діяльності діаспори, розглянуті питання збереження ідентичності серед діаспорних громад тощо. Але поза увагою дослідників залишалися питання взаємодії та співпраці діаспори кримли з історичною Батьківщиною наприкінці 1980-х – на початку 2000-х рр.

Дисертантом ретельно опрацьована джерельна база дослідження. Обрані джерела є інформативними, релевантними та репрезентативними. Були опрацьовані нормативно-правові акти країн перебування кримської діаспори, міжнародні та міждержавні угоди; статuti громадських об'єднань кримської діаспори Туреччини, протоколи засідань їхніх керівних органів, звіти про діяльність тощо; оприлюднені та неоприлюднені архівні документи; друковані та електронні ЗМІ країн-реципієнтів і діаспори

киримли; особисті спогади та світлини представників кримської діаспори у соціальних мережах; особисті спогади та досвід автора під час роботи у державних інституціях та громадських організаціях діаспори; інтерв'ю та бесіди дисертанта з представниками діаспори кримли в Туреччині. Більшість джерел вперше введено до наукового обігу. Це дало можливість розкрити тему з фактологічною насиченістю та доказовою аргументацією.

Аналіз методології та методики дослідження свідчить про застосування М. Аблятіфовим різноманітного теоретико-методологічного інструментарію, сучасних загальних та спеціальних методів дослідження.

У другому розділі «Становлення діаспори кримли Туреччини» наведено детальні відомості про процес формування кримської діаспори в Туреччині, визначено передумови виникнення й еволюції діяльності діаспори кримли в Туреччині, проаналізовано процес формування суспільно-політичної думки кримської діаспори на підтримку прав та свобод народу кримли наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Здобувач чітко окреслив головні осередки діаспори в Туреччині, де згодом виникли й перші її громадські організації – в Істанбулі (1952), Анкарі (1955), Ескішехірі (1972), навів інформацію про формування розгалуженої мережі (декілька десятків) громадських організацій у другій половині 80-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст., визначив головний фактор розбудови цієї мережі – початок процесу репатріації народу кримли з місць колишнього заслання до Криму (с. 104-105), що вплинуло на створення та поширення руху солідарності з народом кримли як в середовищі діаспори, так і серед турецького суспільства та суспільно-політичних кіл Туреччини (с. 106-108). Дисертант довів, що поступово діаспора займає своє важливе місце у національному русі кримли, а наприкінці 1990-х її вплив на процеси, що відбувалися у Криму, збільшився. Аргументовано видається теза дисертанта про те, що внесок кримської діаспори Туреччини у відродження та розвиток культури, мови, мистецтва кримли в умовах економічної кризи, складної суспільно-політичної ситуації в Криму та Україні наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. часто був вирішальним (с. 129-130).

Третій розділ присвячений участі кримської діаспори Туреччини в національному русі кримли. Дисертант розкрив такі його аспекти, як розвиток (статутної) діяльності товариств культури та взаємодопомоги діаспори кримли Туреччини у 80-90-х рр. ХХ ст. й участь діаспори Туреччини у процесі репатріації кримли на історичну Батьківщину та забезпеченні прав і свобод кримчаків у 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Здобутком автора є аналіз діяльності покоління кримли 80-90-х рр. ХХ ст., яке зуміло відновити не тільки етнічну ідентичність кримли, але і розбудувати діаспорну громаду Туреччини, перетворивши діаспорний рух на «транснаціональний» та «кримоцентричний» (с. 183-184).

Заслугою М. Аблятіфова є аналіз діяльності координаційного органу кримських товариств в Туреччині – Загального центру Товариства культури та взаємодопомоги кримських тюрків, який перебрав на себе функції

представництва від імені народу кримли у турецькій столиці, ставши проміжною ланкою між Меджлісом кримськотатарського народу та державними установами Туреччини (с. 156-157). Дисертант обґрунтовано стверджує, що Меджліс і Загальний центр змогли сформувати «транснаціональну націю», частини якою проживають у різних країнах та на різних континентах (с. 183). Важливим аспектом дисертаційної роботи є вивчення діяльності лідерів діаспори Туреччини М. Улькюсала та А. Киримли в об'єднанні сучасної діаспори Туреччини та формуванні суспільно-політичної думки діаспори Туреччини щодо народу кримли. Якщо перший сформулював саму ідею діаспорного націоналізму для кримли, виховав плеяду національно свідомих активістів кримської діаспори в багатьох країнах, видавав журнал «Emel», то другий став стрижнем, навколо якого організаційно сформувалася сучасна кримська діаспора Туреччини, та визначив головний напрямок її діяльності – сприяти поверненню й облаштуванню народу кримли на історичній Батьківщині (с. 204).

Висновки, зроблені М. Аблятіфовим, в цілому мають високий ступінь обґрунтованості та наукової новизни. Автор успішно реалізував всі завдання, поставлені на початку дослідження.

Важливою складовою дисертації М. Аблятіфова є численні додатки, які розкривають питання етногенезу народу кримли, ілюструють хвилі еміграції, організаційну структуру, мережу громадських організацій та видавничу діяльність кримської діаспори в Туреччині, її різноманітних заходів з допомоги народу кримли повернутися на історичну Батьківщину.

Академічна доброчесність

У тексті дисертації та наукових статтях М. Аблятіфова ознак фальсифікації чи академічного плагіату не виявлено. Дослідження містить посилання на джерела та літературу. Вимоги щодо академічної доброчесності дисертантом дотримано.

Зауваження та дискусійні положення

Констатуючи вагомі здобутки і належний кваліфікаційний рівень дослідження М. Аблятіфова, необхідно висловити деякі зауваження та побажання щодо змісту роботи.

1. У вступі (с. 21), де йдеться про те, що дослідження здійснено відповідно до планової кафедральної державної теми, не вказана назва кафедри. Вперше повна назва кафедри зазначена лише на с. 27.

2. У першому розділі на с. 29 вкралася помилка у даті народження Амета Озенбашли. Замість 1893 р. вказано 1853 р. У другому реченні першого абзацу пропущено слово (присудок).

Віднесення наукових праць і дисертацій вітчизняних та закордонних вчених до джерельної бази не є доцільним, хіба що як історіографічне джерело (с. 37-38), але ж дисертація не є історіографічним дослідженням.

Використана автором джерельна база могла бути ширшою за рахунок фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України періоду 1960-1991 рр., в яких є доповідні, інформаційні та спецповідомлення в ЦК Компартії України, до органів влади й управління УРСР про оперативно-слідчу роботу органів і підрозділів КГБ при РМ УРСР, КГБ УРСР щодо перебування іноземців в Україні, про боротьбу з дисидентами та кримськотатарськими автономістами, а також виданої Інститутом історії України НАН України за матеріалами цього архіву документальної збірки «Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб. Зб. документів та матеріалів. У 2-х ч. Київ, 2004.

Вкажемо і на перспективу опрацювання документів Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України, зокрема щодо передумов формування кримської діаспори в Туреччині у 20-40-х рр. ХХ ст., а саме діяльності Дж. Сейдамета та його соратників.

3. У другому розділі (підрозділ 2.1) на с. 51 йдеться про те, що нині громади кирилли компактно проживають на трьох континентах: в Азії, Південній Америці та Європі. Далі автор перераховує країни з найбільшою чисельністю діаспори. Серед них – США, але немає жодної країни Південної Америки. Ймовірно, автор мав на увазі Північну Америку, про що й ідеться далі по тексту.

У підрозділі 2.3 на с. 104 автор згадав Договір про дружбу і братерство між УНР і Туреччиною від 2 січня 1922 р. Насправді цей договір з Туреччиною уклала УСРР. Підписантом виступив голова Надзвичайної місії УСРР в Анкарі М. Фрунзе.

4. Одні цитати, що наведені дисертантом, подані курсивом, інші – ні (с. 145, 152, 153, 162 та ін.). Століття автор позначає арабськими (індійськими) цифрами, наприклад 18, 19 і т.д., але на с. 19 – римськими (ХІ – ХVІІІ). Потрібна уніфікація.

5. Рецензована дисертація, як і багато інших, містить стилістичні та граматичні огріхи: «*присвячених поточної діяльності*» (с. 25), «*Магістерська робота ... виконена...*» (с. 28), «*Але, З. Каратай наводить аргумент*» (с. 97), «*Через таку обережну редакційну політику, видання вільно продовжувалося виходити навіть після...*» (с. 98), «*Традиційно, депутатами ВНЗТ представники кримців обираються переважно від ПНД*» (с. 123) та інші. Але подібних огріхів небагато.

6. У списку використаних джерел та літератури (розділ «Нормативно-правові акти», с. 218) позиції 24 і 25 ідентичні, тобто одне і те саме джерело. При посиланні на електронні ресурси дисертант не завжди вказує дату звернення до джерела.

7. Побажання автору щодо подальшого дослідження теми (у майбутньому): підняти верхню хронологічну межу до 2014 р., коли розпочалася анексія Криму і відповідно припинився процес репатріації кирилли на історичну Батьківщину.

Але висловлені вище міркування, зауваження та побажання не носять принципового характеру і не ставлять під сумнів високу оцінку дисертаційної роботи, виконаної М. Аблятіфовим.

Загальний висновок

Отже, проаналізоване дисертаційне дослідження є самостійною, оригінальною та завершеною працею. Вона вирізняється актуальністю та науковою новизною. У ній комплексно досліджено внесок кримської діаспори Туреччини у процес повернення народу киримли на історичну Батьківщину – Крим з місць колишнього заслання у 1987-2005 рр. Сформульовані у дисертації наукові результати і положення є новими, самостійними, обґрунтованими та достовірними. Ними визначено сутність діаспори киримли Туреччини, проаналізовано чинники кількох хвиль еміграції, схарактеризовано етапи формування діаспори, розкрито передумови та умови виникнення руху на підтримку повернення народу киримли на історичну Батьківщину, обґрунтовано його значення у відродженні культури киримли, захисту прав та свобод кримчаків. Загальні висновки дослідження відповідають поставленим автором меті та завданням. Положення дисертації, викладений фактичний матеріал та висновки мають теоретичне та практичне значення.

Подана до захисту дисертаційна робота Аблятіфова Мамута Оглу Рустема «Кримська діаспора Туреччини у процесі репатріації киримли на історичну Батьківщину (кін. 80-х – поч. 2000-х рр.)» відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Аблятіфов Мамут Оглу Рустем – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:
кандидат історичних наук
доцент кафедри історії
Сумського державного університету

В.М. Власенко